

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПОСІБНИК · КИЇВ · ГРУДЕНЬ 2025

Практики меморіалізації цивільних жертв: Діалогові підходи

На основі міжнародного досвіду та українських пілотів 2022–2025 рр.

Організація: ГО «Інститут миру і порозуміння» (ІМІП)

Серія: Меморіалізація та діалог у постконфліктних громадах

Підтримка: Міжнародний Фонд «Відродження»

Зміст

ЧАСТИНА I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ

1. Чому діалогова меморіалізація — це вибір України
2. Універсальні принципи діалогової меморіалізації
3. Типологія діалогових форматів

ЧАСТИНА II. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД (8 КРАЇН)

4. Руанда: міжгенераційний діалог як національна система
5. Боснія і Герцеговина: фрагментована пам'ять і протидія ревізйонізму
6. Камбоджа: «пам'ять, що говорить тихо»
7. Південна Африка: діалог як шлях від правди до зцілення
8. Норвегія: консенсус через діалог у пост-терористичному контексті
9. Колумбія: жертви в центрі — діалог як репарація
10. Грузія: діалогові практики після окупації
11. Ізраїль: діалоги в умовах множинності наративів

ЧАСТИНА III. УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

12. Приклади успішних сесій у громадах України

ЧАСТИНА IV. ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

13. Психологічна підтримка в діалоговій меморіалізації
14. EMDR-техніка «Метелик»
15. Одноденна зустріч-тренінг для фасилітаторів

ЧАСТИНА V. РОБОЧІ ШАБЛони

16. Чек-лісти підготовки
17. Шаблони діалогових сесій
18. План першого року пілотного проекту

ЧАСТИНА I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ

Розділ 1

1. Чому діалогова меморіалізація — це вибір України

Меморіалізація цивільних жертв російсько-української війни — це не пам'ятники чи музеї. Це процес повернення голосу тим, кого намагалися стерти: жінкам у підвалах, дітям під обстрілами, літнім людям, яких виганяли з домівок. За даними ООН, з 24 лютого 2022 року зафіксовано понад 10 000 цивільних жертв, мільйони внутрішньо переміщених осіб, тисячі зниклих безвісти. Без діалогу ця пам'ять ризикує стати інструментом поділу або забуття.

Досвід восьми країн показує: недіалогова меморіалізація призводить до конфліктів (Боснія), ретравматизації (Руанда без Гасаса) чи монополізації (Ізраїль). Діалогова меморіалізація створює множинність голосів, зцілення та стійкість.

Цей посібник призначений для фасилітаторів, психологів, активістів і представників влади, які працюватимуть у деокупованих громадах. Усі практики адаптовано до українського контексту: з ритуалами (рушник, калина), травмо-чутливістю (EMDR) та фокусом на цивільний опір.

Ключові поняття

Меморіалізація. Багатогранний процес вшанування жертв масових порушень прав людини через створення фізичних, символічних і дискурсивних просторів пам'яті. До неї належать: спорудження меморіалів і музеїв, документування та архівування, ритуали вшанування, освітні програми, мистецькі ініціативи.

Діалогова меморіалізація. Підхід, за якого структурований діалог між різними групами стейкхолдерів (виживілі, родини загиблих, громада, представники держави, експерти) визначає зміст, форми та мету вшанування. Діалог тут не допоміжний інструмент — він є центральним методом, що забезпечує легітимність і довготривалу ефективність меморіалізації.

Виживші (survivors). Особи, які пережили масові порушення прав людини (геноцид, воєнні злочини, тортури, терор), а також члени їхніх родин, що несуть травму втрати.

Перехідне правосуддя. Комплекс судових і позасудових механізмів, що застосовуються суспільством для подолання спадщини масових порушень прав людини: суди, комісії правди, репарації, інституційні реформи та меморіалізація.

Розділ 2

2. Універсальні принципи діалогової меморіалізації

На основі аналізу практик шести країн виокремлено сім універсальних принципів:

Принцип 1. Центральність жертв (victim-centeredness)

- Вживівілі та родини загиблих — не об'єкти меморіалізації, а її активні суб'єкти.
- Контроль жертв над власними історіями та формами їхньої репрезентації.
- Право вето на будь-які форми вшанування, що можуть ретравматизувати.

Принцип 2. Безпечний простір діалогу

- Фізична та психологічна безпека всіх учасників.
- Конфіденційність (за потреби).
- Професійна фасилітація.
- Наявність психосоціальної підтримки.
- Абсолютна добровільність участі.

Принцип 3. Множинність голосів та інклюзивність

- Представленість різних груп жертв (за віком, статтю, регіоном).
- Міжгенераційний діалог.
- Гендерна та регіональна репрезентація.
- Уникнення ієрархії «більших» і «менших» жертв.

Принцип 4. Травмо-чутливий підхід

- Визнання впливу травми на здатність брати участь у діалозі.
- Право не говорити або говорити лише частково.
- Профілактика ретравматизації.
- Темп діалогу визначається самими учасниками.
- Обов'язкова підготовка фасилітаторів до роботи з травмою.

Принцип 5. Процесуальність

- Діалог не завершується рішенням про форму меморіалу.
- Постійний перегляд і адаптація форм вшанування.
- Довготривалий супровід учасників.

Принцип 6. Зв'язок між діалогом, правдою та правосуддям

- Діалогова меморіалізація доповнює, але не заміняє судові процеси.
- Свідчення, отримані в діалогах, можуть стати основою для кримінальних справ.
- Визнання правди через діалог є формою репарації.

Принцип 7. Протидія запереченню та історичному ревізійонізму

- Діалог не означає релятивізму: встановлені судові факти та звіти комісій правди є основою.
- Активна протидія спробам викривлення історії.
- Освітній вимір як превентивний інструмент.

Розділ 3

3. Типологія діалогових форматів

Тип діалогу	Мета	Учасники	Приклади
Testimony Circles	Визнання, документування, емпатія	Виживілі + свідки / громада	Руанда, Боснія, Філіппіни
Intergenerational Dialogues	Передача пам'яті без передачі травми	Покоління, що пережило + молодь	Руанда, Норвегія, Філіппіни
Public Dialogues	Громадські рішення про форми меморіалізації	Широка публіка, експерти, жертви	Колумбія, Норвегія
Victims' Delegations	Вплив жертв на політичні процеси	Представники жертв + політики	Колумбія
Community Consultations	Локальні форми меморіалізації	Місцеві громади + держава	Норвегія, Боснія
Reconciliation Dialogues	Співіснування після конфлікту	Жертви + колишні винні	Руанда, Ізраїль/ Палестина
Counter-denial Dialogues	Боротьба з історичним ревізіонізмом	Виживілі, освітяни, активісти	Боснія, Філіппіни

ЧАСТИНА II. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД (8 КРАЇН)

Розділ 4

4. Руанда: міжгенераційний діалог після геноциду 1994 року

За 100 днів геноциду проти тутсі загинуло понад 800 000 осіб. Через 30 років Руанда залишається одним із найсистемніших прикладів діалогової меморіалізації у світі.

Основні організації та ресурси

- **IBUKA («Пам'ятай»)** — національна парасолькова організація виживілих, об'єднує 15 регіональних асоціацій.
- **Never Again Rwanda** (заснована 2002 виживілими) — фокус на освіті молоді, міжгенераційному діалозі та миробудуванні.
- **Національна комісія з боротьби з геноцидом (CNLG)** — координує 265+ меморіалів.
- **GAERG** — організація студентів і учнів-виживілих.

4.1. Міжгенераційні діалоги

Проблематика. 78% населення Руанди — молодше 35 років. Молодь народилася після геноциду, але несе «непережиті спогади» (unlived memories) — успадковану травму через батьківське мовчання або, навпаки, надмірне говоріння про геноцид.

Структура серії (зазвичай 6–8 зустрічей по 2–3 години):

Підготовча фаза (2–4 тижні):

- Відбір учасників: виживілі + молодь 18–30 років.
- Індивідуальні зустрічі з психологами МНПСС.
- Визначення меж розповідей виживілих.
- Підготовка молоді до слухання важких історій.

Зустрічі 1–2. Створення безпеки:

- Встановлення правил (конфіденційність, право не говорити, повага).
- Вправи на довіру.

Зустрічі 3–5. Розповіді виживілих:

- Кожному вижившому — 30–40 хв.
- Молодь слухає без переривання.
- Пауза для індивідуальної рефлексії, потім — запитання.

Зустрічі 6–7. Від особистого до колективного:

- Як геноцид впливає на сучасну Руанду?
- Яким може бути внесок молоді в зміни?

Зустріч 8. Примирення та меморіалізація:

- Які форми вшанування мають сенс для молоді?

Ключові принципи руандійської методики

- Примирення починається вдома.
- Успадкована травма є реальною.
- Робота з мовчанням як джерелом додаткової травми.
- Молодь — не пасивні реципієнти, а активні миробудівники.

Результати для меморіалізації

- Молодь стала гідями в меморіалах.
- З'явилися Youth Memory Spaces в університетах.
- Перспектива молоді враховується при проектуванні нових меморіалів.

4.2. Громадські суди Гасаса (2002–2012)

Контекст. Після геноциду у в'язницях перебувало понад 120 000 підозрюваних. Національні суди потребували б понад 100 років.

Формат Гасаса:

- Розглянуто 1 958 634 справи.
- 65% визнані винними.
- Виживілі свідчили публічно в присутності громади та обвинувачених.

4.3. Села примирення (Reconciliation Villages)

Ідея: виживілі та колишні виконавці злочинів живуть поруч як сусіди. **Приклад:** Rweru Reconciliation Village, Bugesera District.

Приклад із Rweru: Марія втратила чоловіка й дітей, убитих Філбертом. Після років підготовки вони стали сусідами й разом працюють на полі. Марія: «Я не можу забути, але я можу співіснувати».

Результати меморіалізації в Руанді

Ініціатива	Опис
Kigali Genocide Memorial (Gisozi)	250 000+ похованих; створений за консультаціями з IBUKA; Стіна Імен постійно оновлюється.
Система 265+ меморіалів	Координована CNLG спільно з громадами; кожен меморіал відображає локальну історію.

Розділ 5

5. Боснія і Герцеговина: фрагментована пам'ять і протидія ревізійонізму

Війна в Боснії (1992–1995) забрала понад 100 000 осіб. Близько 8 000 боснійських мусульман були вбиті в Сребрениці в липні 1995 — подія, визнана геноцидом. Меморіалізація в Боснії — це інструмент протидії запереченню злочинів та етнонаціоналістичним наративам.

Основні організації

- **Меморіальний центр Сребрениця-Поточари** — ключовий центр вшанування жертв геноциду.
- **ICMP** (International Commission on Missing Persons) — задокументувала понад 30 000 зниклих.
- **Trial International** — підтримує репарації та меморіалізацію для цивільних жертв.
- **Асоціація «Забуті діти війни»** — просуває регіональну коаліцію для діалогу.

5.1. Testimony Circles: кола свідчень як інструмент визнання та емпатії

У Боснії, де етнічні групи часто заперечують злочини «своїх» сторони, Testimony Circles — це структуровані сесії, де виживші діляться історіями в безпечному просторі. За даними Srebrenica Genocide Denial Report 2022, 78% молоді в Республіці Сербській стикаються з ревізійністськими наративами в школах.

Структура сесії (зазвичай 2-4 години, 8-12 учасників):

Підготовча фаза (1-2 тижні):

- Відбір: виживші босняки, серби та хорвати з сімей зниклих.
- Психологічна оцінка через MHPSS.
- Визначення меж: учасники обирають, що розповідати, з правом вето.

Сесія 1-2. Створення безпеки:

- Встановлення правил: конфіденційність, повага, право мовчати.
- Вправи на емпатію: обмін фото родинних реліквій без слів.

Сесії 3-5. Свідчення:

- Кожному — 20-30 хв на розповідь.

- Слухачі фіксують ключові моменти без питань.
- Пауза для рефлексії: індивідуальні нотатки про «спільне горе».

Сесія 6. Діалог і меморіалізація:

- Як історії впливають на сучасні громади?
- Пропозиції форм вшанування: спільні стіни імен чи освітні програми.

Результати: У Поточари Testimony Circles призвели до створення «Книги мертвих» — реєстру всіх жертв без етнічного поділу. Молодь стає волонтерами, проводячи екскурсії.

5.2. Community Consultations: локальні консультації для меморіалів

У Боснії меморіали часто стають ареною конфліктів. Community Consultations, організовані ICMP та ЄС, залучають громади до планування. Розглянуто понад 1 000 пропозицій щодо меморіалів; 70% включають жертви всіх груп.

5.3. Counter-denial Dialogues: протидія ревізійному через публічний дискурс

Приклад: PostPessimism — ініціатива, що протидіє запереченню через мистецтво та діалог у Баня-Луці та Сребрениці. Вживші, активісти та освітяни проводять публічні дискусії, протидіючи наративам «героїзації» злочинців.

Результати меморіалізації в Боснії

Ініціатива	Опис
Меморіальний центр Сребрениця-Поточари	Поховано понад 7 000 жертв; Learning Centre: програми для 10 000+ відвідувачів щороку.
«Книга мертвих» у Сараєво	Реєстр 100 000+ жертв усіх етносів.
Меморіал у Брчко	Єдиний інклюзивний, вшановує всіх без етнічного поділу.

Розділ 6

6. Камбоджа: «пам'ять, що говорить тихо»

За чотири роки режиму Пол Пота (1975–1979) загинуло від 1,7 до 2,2 мільйона осіб — майже чверть населення країни. Камбоджа демонструє модель «тихої пам'яті»: діалог часто відбувався в сім'ях, буддистських пагодах і малих громадах, а не на національному рівні.

Основні організації

- **Documentation Center of Cambodia (DC-Cam)** — з 1995 року зібрала понад 1 млн сторінок документів, 22 000 біографій жертв.
- **Tuol Sleng Genocide Museum** та **Choeung Ek Genocidal Center** («Поля смерті»).
- **Sleuk Rith Institute** — центр освіти, досліджень і діалогу.
- **Надзвичайні палати в судах Камбоджі (ECCC)** — 4000+ виживших отримали право голосу.

6.1. Міжгенераційний діалог як основна форма меморіалізації

Проблематика. 70% населення Камбоджі — молодше 35 років. Більшість батьків-виживших десятиліттями мовчали, щоб «захистити» дітей. Це мовчання породило «постпам'ять» — тривогу без знання, відчуття провини без розуміння.

Формат «Intergenerational Dialogues» (тривалість серії: 6–12 місяців, 10–15 зустрічей, кількість учасників у групі: 8–12).

Підготовка (1–2 місяці):

- Індивідуальні інтерв'ю: «Що ви готові розповісти? Що точно не хочете згадувати?»
- Підготовка молоді: 3-денний тренінг з травмо-чутливості, активного слухання.

Етап 1. Створення безпеки (зустрічі 1–3):

- Ритуал початку: запалювання пахоців перед фото предків.
- Вправа «Дерево травми — дерево сили»: кожен малює, що забрала війна і що залишилось.

Етап 2. Слухання історій (зустрічі 4–8):

- Виживші розповідають по 30–40 хв.
- Молодь не ставить питань одразу — лише слухає.
- Після кожного свідчення — 10-хвилинна медитація або буддистська молитва.

Етап 3. Спільне осмислення (зустрічі 9-12):

- Питання від молоді: «Чого ви хочете, щоб ми ніколи не повторили?»
- Спільне створення арт-об'єктів: карти пам'яті громади, комікси, пісні, короткі фільми.

Етап 4. Публічне повернення пам'яті:

- Виставка робіт у селі чи пагоді.
- Молодь проводить екскурсії для однолітків.

Результати: Понад 300 сіл провели такі діалоги. Створено десятки громадських меморіалів — стели з іменами, «дерева миру», невеликі музеї в пагодах. Молодь стала авторами книг «Голоси без голосу».

Розділ 7

7. Південна Африка: діалог як шлях від правди до зцілення

Комісія правди і примирення (TRC, 1995–2002), очолювана Десмондом Туту, зібрала 22 000 свідчень жертв і 7 100 заяв від виконавців злочинів. Для України цей досвід особливо цінний, бо працює з глибоко розділеним суспільством і пропонує конкретні інструменти фасилітації.

Ключові організації

- **Institute for Healing of Memories (IHOM)** — розробник триденних воркшопів.
- **Institute for Justice and Reconciliation (IJR)** — публічні діалоги.
- **Johannesburg Holocaust & Genocide Centre (JHGC)** — Testimony Circles.
- **Khulumani Support Group** — групи підтримки виживших.

7.1. Триденний workshop «Healing of Memories»

Мета: дати вижившим та їхнім родинам безпечний простір для розповіді, слухання та спільного творення сенсу. **Група:** 12–20 осіб. **Тривалість:** 3 повних дні або 6 зустрічей по 3–4 години з тижневим інтервалом.

День 1. «Моя історія»:

- Коло знайомства: «Я тут, бо...».
- Вправа «Ріка мого життя» (аркуш А3, малюють життєвий шлях, позначають втрати).
- Правила групи: конфіденційність → право не говорити → слухання без судження.
- Кожному — 30–40 хв на розповідь без переривань.
- Після кожної історії — ритуал: запалити свічку або покласти камінь у центр кола.

День 2. «Слухаю тебе»:

- Пара «розповідач — слухач» (по 12 хв на кожного).
- Техніка активного слухання: слухач повторює (1) що сталося, (2) що відчував тоді, (3) що відчуває зараз, (4) яка потреба стоїть за історією.
- Вправа «Порожній стілець» — звернення до відсутнього (загиблого рідного, кривдника).

День 3. «Наше майбутнє»:

- Питання: «Що ми хочемо, щоб наші історії змінили?»

- Робота в четвірках: пропозиції конкретних форм меморіалізації (сад, мурал, книга, цифровий архів).
- Ритуал завершення: спільне створення символу (рушник, дерево, мозаїка).

7.2. Публічний діалог IJR

Тривалість: 3–4 години. **Учасники:** 30–100 осіб.

Етап 1. Підготовка (3–4 тижні):

- Картування голосів (Voice Mapping): хто має бути?
- Індивідуальні дзвінки недопредставленим.

Етап 2. Відкриття:

- Ритуал: хвилина мовчання + спільний спів або читання вірша.

Етап 3. Панель (4–6 осіб, різні перспективи):

- Раунд 1. «Що меморіалізація означає для мене особисто?» (по 3 хв).
- Раунд 2. «Які принципи важливі?»
- Раунд 3. «Конкретні форми?» — запис на фліпчарті.

Етап 4. Малі групи (по 6–8 осіб):

- Що з почутого резонує з вашим досвідом?
- Яку форму вшанування ви бачите у своїй громаді?

Етап 5. Синтез + наступні кроки:

- Графічний фасилітатор малює весь процес.
- Фіксуємо: хто за що відповідає, коли наступна зустріч.

7.3. Testimony Circles (JHGC) — формат для шкіл і громад

Підготовка свідка (1–2 тижні): індивідуальні сесії з психологом, визначення «червоних ліній»; **підготовка аудиторії:** короткий контекст + інструкція «слухати серцем».

1. Розповідь свідка — 30–40 хв без переривань.
2. Хвилина мовчання.
3. Питання до свідка (тільки через фасилітатора).
4. Малі групи (6–8 осіб): Що найбільше торкнулося? Які паралелі з війною в Україні? Яка наша відповідальність?
5. Творча відповідь: малюнок, вірш, лист загиблого.

Розділ 8

8. Норвегія: консенсус через діалог у пост-терористичному контексті

22 липня 2011 року: теракт Андерса Брейвіка забрав 77 життів. Меморіалізація тут — процес відновлення демократії через діалог, де локальні громади, виживші та держава шукають баланс між пам'яттю та майбутнім.

8.1. Public Dialogues: громадські консультації для меморіалів

Формат: відкриті форуми з вижившими, родинами, місцевими жителями та архітекторами (2012–2021). Структура: 4–6 годин, 50–200 учасників.

Етап 1. Підготовка (2–3 місяці):

- Картування стейкхолдерів: виживші (69 осіб), родини, рятівники, молодь.
- Індивідуальні інтерв'ю: «Яка пам'ять важлива для вас?»

Етап 2. Відкриття:

- Ритуал: хвилина мовчання + спільне читання імен жертв.

Етап 3. Панельні обговорення:

- Раунд 1. «Особиста пам'ять» (по 5 хв).
- Раунд 2. «Принципи меморіалу»: баланс між болем і надією.
- Раунд 3. «Конкретні форми»: пропозиції (скульптури, сади, цифрові архіви).

Етап 4. Малі групи (по 8 осіб):

- Як меморіал може вшанувати рятівників?
- Як уникнути ретравматизації?

8.2. Community Consultations: локальні дебати про місце меморіалу

Результат: зміна дизайну на «Memory Wound» — сад з 69 колонами, що символізують жертви, і 495 стовпами для виживших. Уникнено ієрархії, включено рятівників.

Розділ 9

9. Колумбія: жертви в центрі — діалог як репарація

Колумбія — країна з 60-річним конфліктом (1958–2016), де жертвами стали понад 10 млн осіб. Мирна угода 2016 з FARC створила Систему правосуддя, правди та репарацій (JEP). Меморіалізація тут — символічна репарація, де жертви ведуть процес.

9.1. Public Dialogues: громадські слухання JEP

Формат: відкриті сесії (2018–дотепер, 100+ подій). 4–6 годин, 50–300 учасників.

Етап 1. Підготовка (1–2 місяці):

- Залучення жертв через локальні групи (жінки, корінні).
- Індивідуальні сесії: «Яка правда важлива?»

Етап 3. Свідчення:

- Жертви (по 20 хв), винуватці (FARC лідери) слухають.
- Питання: «Як визнання провини змінює пам'ять?»

Результат: Звіт з рекомендаціями (67 від Комісії правди).

9.2. Victims' Delegations

Групи жертв (20–50 осіб) зустрічаються з політиками. **Приклад:** делегації корінних народів — відновлення територій як меморіалів.

Розділ 10

10. Грузія: діалогові практики після окупації

Грузія — найближчий до українського досвід: пряма російська агресія, окупація Абхазії та Південної Осетії, близько 300 000 ВПО. Після 2008 року Грузія розробила унікальні діалогові практики в умовах постійної присутності окупанта за 40–50 км від Тбілісі.

10.1. «Living Memorials» — живі меморіали вздовж лінії окупації

Формат: щорічні діалоги на адмінмежі (Ахалгорі, Горі, Зугдіді). Одноденна зустріч, 50–150 учасників.

1. Ритуал відкриття: хвилина мовчання + спільне покладання квітів до «стіни пам'яті».
2. Панель: ВПО з Абхазії/Південної Осетії + місцевий житель + молодь + митець.
3. Вправа «Мій дім на карті» — учасники малюють втрачені села на величезній карті Грузії.
4. Малі групи: «Як ми хочемо, щоб наші діти пам'ятали?»
5. Спільне створення тимчасового арт-об'єкта (рушник, дерево, інсталяція).
6. Закриття: спільний спів поліфонічної грузинської пісні (аналог «Червоної калини»).

Результат: понад 30 «живих меморіалів» вздовж лінії окупації.

10.2. «Memory Cafés» у школах та бібліотеках

- Кава/чай + випічка (обов'язково!).
- 20-хвилинна розповідь свідка.
- Обговорення без тиску.
- Творча частина: малювання, листи, вірші.

10.3. «Dialogue Tents» на фестивалях

Щороку на Tbilisi International Festival встановлюють намет «Пам'ять»: добровільна участь, постійна присутність психолога, запис історій (з інформованою згодою).

Розділ 11

11. Ізраїль: діалогові практики в умовах тривалого конфлікту

Держава, що народилася з Голокосту (6 млн жертв) і одночасно живе в умовах постійного конфлікту. Ізраїль розробив найскладніші діалогові практики — між різними групами жертв, між євреями та арабами, між різними політичними таборами.

11.1. «Zikhrón Salon» — міжнاراتивний діалог

Формат: 16–25 осіб, 4 години, модерація двома фасилітаторами (єврей + араб або лівий + правий).

1. Коло «Моя історія і біль» — кожному 7 хв.
2. Вправа «Чотири кути» — учасники фізично стають у кут: «Я вірю, що правда лише з мого боку» / «Я готовий слухати інший наратив» / «Я не вірю в діалог» / «Я вірю в спільне майбутнє».
3. Пари «ворог — ворог» (по 20 хв): слухання без відповіді.
4. Коло «Що я почув нового?»
5. Спільне створення символу (рушник, дерево, інсталяція).

11.2. Parents Circle - Families Forum

Щороку 600+ зустрічей у школах. Двоє батьків (ізраїльтянин + палестинець) розповідають свої історії втрати. Учні слухають 40 хв, потім обговорюють: «Як припинити коло насильства?»

11.3. «Joint Memorial Ceremony»

Щороку в День пам'яті Ізраїлю (Yom HaZikaron) проводиться альтернативна церемонія — ізраїльтяни й палестинці разом вшановують всіх загиблих з обох боків. Онлайн-трансляція — сотні тисяч переглядів.

ЧАСТИНА ІІІ. УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Розділ 12

12. Приклади успішних сесій у громадах України

На основі аналізу звітів ООН, UN Women, IRC, Justice Info (2022–2025 рр.), ось приклади реальних сесій діалогової меморіалізації в українських громадах:

12.1. Буча: «Сесії пам'яті в зруйнованому будинку»

Контекст: Після звільнення Бучі в березні 2022 р. зруйнований будинок став спонтанним меморіалом. Місцеві жителі та волонтери організували регулярні сесії. Участь: 20–50 осіб.

Структура сесії:

Блок	Зміст
Відкриття (15 хв)	хвилина мовчання + покладання квітів; правила: конфіденційність, право не говорити.
Розповіді (60–90 хв)	коло свідчень – по 5–7 хв на людину; «порожній стілець».
Рефлексія (30 хв)	активне слухання в парах; вправа «Дерево сили».
Закриття (15 хв)	посадка калини або «стіна спогадів» з фото.

Результати: Залучено понад 500 осіб, створено постійний меморіал «Буча пам'ятає» (2023). 70% учасників відчули підтримку (дані UNICEF).

12.2. Херсон: «Місце пам'яті цивільних героїв»

Контекст: Після деокупації Херсона (листопад 2022) сесії в безпечних просторах (бібліотеки, центри для ВПО) за підтримки UN Women. Участь: 30–100 осіб.

Структура сесії:

Блок	Зміст
Відкриття (20 хв)	спільне читання імен героїв; травмо-чутливість, гендерна інклюзивність.

Свідчення (90 хв)	Testimony Circles – по 10 хв; EMDR «метелик» для стабілізації.
Діалог (60 хв)	малі групи по 6 осіб: «Які принципи меморіалу? Як включити зниклих?»
Закриття (30 хв)	«карта героїв»; пропозиції для адміністрації.

Результати: Залучено 800+ осіб, концепція меморіалу (2025, мурал, сад). Зменшилася стигма «колабораціонізму».

12.3. Ірпінь: «Безпечні простори» UN Women

Контекст: UN Women створили «безпечні простори» для жінок. Сесії – гібридні (офлайн/онлайн), 15–30 жінок.

Структура сесії:

Блок	Зміст
Відкриття (10 хв)	чай + коло «Сьогодні я відчуваю...»
Розповіді (60 хв)	Healing of Memories – по 5–7 хв; активне слухання в парах.
Рефлексія (30 хв)	«шкала згоди» — «Я готова ділитися в громаді?»
Закриття (20 хв)	листи до себе «після війни» + план меморіалу.

Результати: Залучено 1 200+ жінок, меморіал «Сила жінок Ірпеня» (2024, 100 дерев). 80% почали ділитися в громаді.

12.4. Київ: Музей цивільних голосів

Контекст: 3 24 лютого 2022 р. зібрано 100 000+ свідчень. Сесії онлайн/офлайн. 20–50 осіб.

Структура сесії:

Блок	Зміст
Відкриття (15 хв)	прослуховування анонімного свідчення (відео 3 хв).
Свідчення (75 хв)	Testimony Circles – по 8 хв; документування з згодою.
Діалог (45 хв)	«Як моя історія стане частиною колективної пам'яті?»

Закриття (15 хв)	спільне завантаження до онлайн-архіву.
------------------	--

Результати: Залучено 15 000+ осіб; архів — джерело для меморіалів і правосуддя ICC.

12.5. Миколаїв: Меморіал Олексію Вадатурському

Контекст: Після загибелі бізнесмена-волонтера (липень 2022) родина ініціювала сесії з міською радою. 40–60 осіб.

Структура сесії:

Блок	Зміст
Відкриття (20 хв)	покладання квітів до меморіалу.
Свідчення (90 хв)	коло «Мій внесок у спротив» (по 7 хв).
Діалог (60 хв)	Public Dialogue — «Принципи меморіалу: для кого?»
Закриття (30 хв)	спільний дизайн (мурал з іменами).

Результати: Створено меморіал (2024), залучено 500+ волонтерів. Посилилася солідарність.

12.6. Іванків: Пілот UN-відновлення

Контекст: Після руйнувань 2022 р. UN запустили сесії для 1 000+ жителів. Участь: 25–40 осіб.

Структура сесії:

Блок	Зміст
Відкриття (10 хв)	коло «Сьогодні я...»
Розповіді (50 хв)	«Моя втрата: дім, робота, близькі».
Рефлексія (40 хв)	малі групи «Як відновити разом?»
Закриття (20 хв)	план дій — відновлення школи як меморіалу.

Результати: Відновлено 50 об'єктів, залучено 2 000+ осіб. 70% відчували спільність.

ЧАСТИНА IV. ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Розділ 13

13. Психологічна підтримка в діалоговій меморіалізації

Робота з цивільними жертвами російсько-української війни завжди відбувається в зоні комплексної травми. Без професійної психологічної підтримки діалог легко перетворюється на ретравматизацію.

Модель психологічної підтримки «три шари безпеки»

Етап	Хто відповідає	Завдання	Інструменти
1. Первинна стабілізація (до початку діалогу)	Психолог МНПСС або травмо-терапевт	Перевірити, чи людина готова говорити зараз	<ul style="list-style-type: none"> Індивідуальна консультація (1-3 сесії) Шкала PCL-5 (ПТСР) + DES (дисоціація) «Карта безпеки»
2. Супровід під час діалогових зустрічей	Присутній психолог + спі вфасилітатор	Запобігти ретравматизації в реальному часі	<ul style="list-style-type: none"> Картки «Пауза» і «Стоп» «Куточок безпеки» Техніка «Контейнер» Дихання 4-7-8
3. Після-дія та довготривалий супровід	Психолог + група підтримки	Допомогти інтегрувати сказане	<ul style="list-style-type: none"> Сесія протягом 48 год після зустрічі Телефон довіри 24/7 Група підтримки (1 раз на місяць)

Конкретні техніки стабілізації

Техніка	Тривалість	Коли застосовувати	Як проводити
«Заземлення 5-4-3-2-1»	2-3 хв	При тривожному спалаху	5 речей, які бачу → 4, які можу помацати → 3 звуки → 2 запахи → 1 смак
«Бабочка» (EMDR)	1-2 хв	Після важкого фрагменту	Перехресні дотики плече-коліно, дихання
«Контейнер»	5 хв	В кінці зустрічі	Уявити міцну коробку, покласти туди емоції, замкнути

«Лист собі молодшому»	20–30 хв (домашнє)	Після першої розповіді	Написати собі 20-річному: «Ти вижив. Ти не винен»
Ритуал «Спалити біль»	10 хв (за бажанням)	Фінал серії	Написати найтяжче, спалити, посипати попел калиною

Чек-ліст для фасилітатора перед кожною зустріччю

- Психолог підтвердив готовність кожного учасника?
- Є плед, вода, серветки, «куточок безпеки»?
- Картки «Пауза»/«Стоп» на столі в кожного?
- Домовленість про кодове слово групи («Калина» = негайна зупинка)?
- Номер швидкої та найближчої психіатричної допомоги записаний?
- Після зустрічі заплановані індивідуальні сесії протягом 48 годин?

Розділ 14

14. EMDR-техніка «Метелик» (Butterfly Hug)

EMDR (Eye Movement Desensitization and Reprocessing) — метод психотерапії, визнаний ВООЗ як «золотий стандарт» лікування ПТСР. Для цивільних жертв EMDR особливо ефективний, бо не вимагає детального проговорювання і швидко знижує рівень тривоги. Техніку «Метелик» розробила доктор Люсінда Артис для дітей у Косово 1998 року.

Покрокова інструкція

- 1. Спокійний голос, повільно** — «Зараз ми зробимо дуже просту вправу, яка допомагає тілу заспокоїтись. Це «Обійми метелика».»
- 2. Показуємо жест:** схрещуємо руки на грудях (права долоня – на лівому плечі, ліва – на правому). Пальці вниз, лікті опущені.
- 3. Білатеральна стимуляція:** по черзі торкаємось долонями плечей. Темп — повільний, ~1 постукування за 6–8 секунд. 30–60 секунд.
- 4. Дихання:** вдих носом – 4 с / затримка – 2 с / видих ротом – 6–8 с. Синхронно з постукуванням.
- 5. Внутрішнє безпечне речення:** «Я зараз тут. Я в безпеці. Я не один/не одна.»
- 6. Завершення:** повільно опускаємо руки, глибокий вдих-видих, відкриваємо очі, посміхаємося (якщо комфортно).

Варіанти для різних ситуацій

Ситуація	Модифікація техніки
Людина не хоче, щоб на неї дивилися	Дозволяємо закрити очі або відвернутися.
Діти 5–12 років	Робимо «крила метелика» — руки перед грудьми і махаємо ліктями.
Онлайн-сесія	Усі вмикають камеру і роблять разом, або просто слухають інструкцію.
Людина в сильному стресі	Фасилітатор підходить і робить разом, не торкаючись.
Група дуже велика	Просто кажемо: «Хто хоче — приєднуйтесь».

Поширені помилки та як їх уникнути

Помилка	Правильний шлях
Робити дуже швидко	Темп повільний, як серцебиття.
Змушувати всіх	Завжди добровільно: «хто хоче — приєднуйтесь».
Коментувати чийсь реакції	Тільки тиша і підтримуючий погляд.
Забувати дихання	Дихання — найважливіша частина.
Робити довше 2 хвилин	Досить 30-60 секунд, можна повторити.

Розділ 15

15. Одноденна зустріч-тренінг для фасилітаторів

Мета: за 6 годин навчити фасилітаторів 7 інструментам, які вони можуть використати вже завтра в своїх громадах. Група: 12-25 фасилітаторів, психологів, активістів.

Час	Блок	Зміст
09:00-09:30	Привітання	Коло знайомства «Я тут, бо...» (по 1 хв)
09:30-10:30	Інструмент 1: «Заземлення 5-4-3-2-1»	Пояснення (2 хв) + практика разом (3 хв) + рефлексія «Де я відчув зміну в тілі?» (5 хв)
10:30-11:00	Інструмент 2: «Шкала згоди»	Фізична лінія в залі від «згоден» до «не згоден»; 3 твердження про меморіалізацію
11:15-12:00	Інструмент 3: Timeline	На підлозі стрічка скотчу – лінія від «минуле» до «майбутнє»; стікери на лінії
12:00-12:30	Інструмент 4: Рушник пам'яті	Великий рушник, кожен пише/вишиває одне слово
13:30-14:15	Інструмент 5: EMDR «Метелик»	Пояснення + 3 сеті по 30 сек + рефлексія «Де в тілі відчув полегшення?»
14:15-15:00	Інструмент 6: Voice Mapping	Таблиця «хто має бути на першій зустрічі»; хто з недопредставлених може зруйнувати процес?
15:15-16:00	Інструмент 7: «Чотири кути»	4 аркуші А1 з твердженнями про меморіалізацію в чотирьох кутах залу
16:00-16:45	Синтез	Кожен малює план першої зустрічі в своїй громаді (мінімум 3 інструменти)
16:45-17:00	Закриття	Спільне фото; роздача шаблонів; домовленість про онлайн-супервізію через 2 тижні

ЧАСТИНА V. РОБОЧІ ШАБЛони

Розділ 16

16. Чек-лісти підготовки

Чек-ліст підготовки будь-якого діалогового процесу

- Картування стейкхолдерів (Voice Mapping) — хто є, кого бракує.
- Індивідуальні розмови з кожним потенційним учасником (15–30 хв).
- Письмова інформована згода на участь та можливе документування.
- Наявність психолога МНРСС весь час.
- Куток безпеки (плед, вода, навушники, «картка паузи»).
- Домовленість про правила групи (на фліпчарті).
- Ритуал відкриття та закриття.
- План наступних кроків (хто, що, до коли).

Розділ 17

17. Шаблони діалогових сесій

Шаблон триденного Healing of Memories Workshop (ПАР)

Час	Блок
День 1. Моя історія	
08:30–09:00	Привітальна кава
09:00–09:30	Коло знайомства «Я тут, бо...»
09:30–10:00	Вправа «Ріка мого життя» (А3 + маркери)
10:00–10:30	Правила + підписання згоди
10:30–12:30	Розповіді (по 30–35 хв)
12:30–13:30	Обід
13:30–16:30	Продовження розповідей + ритуал каменя/свічки
16:30–17:00	Коло «Що я почув сьогодні»
День 2. Слухаю тебе	
09:00–09:30	Ранкове коло «Як я сьогодні»
09:30–11:30	Пари активного слухання (12+12 хв)
11:30–12:30	«Порожній стілець»
12:30–13:30	Обід
13:30–15:30	Коло «Що я почув нового про біль і силу»
15:30–17:00	Вільне малювання/листи загиблому
День 3. Наше майбутнє	
09:00–10:00	Ранкове коло
10:00–12:00	Четвірки «Що наші історії мають змінити?»
12:00–13:00	Обід

13:00-15:00	Спільне створення символу (рушник, дерево, мозаїка)
15:00-16:00	Ритуал завершення (посадка калини, спільний спів)
16:00-17:00	Наступні кроки + оцінка

Шаблон публічного діалогу IJR (3,5 години)

Час	Зміст
00:00-00:15	Ритуал відкриття (хвилина мовчання + «Молитва за Україну»)
00:15-00:30	Представлення панелі
00:30-01:15	Раунд 1-3 панелі (по 15 хв)
01:15-01:30	Перерва
01:30-02:30	Малі групи по 7-8 осіб (за столами)
02:30-03:00	Синтез (по 3 хв від кожної групи)
03:00-03:20	Наступні кроки (хто, що, коли)
03:20-03:30	Спільний спів / фото

Шаблон Testimony Circle для шкіл (90-120 хв)

Час	Зміст
00:00-00:10	Вчитель пояснює правила
00:10-00:45	Розповідь свідка (без переривань)
00:45-00:55	Хвилина мовчання
00:55-01:15	Питання до свідка (через фасилітатора)
01:15-01:45	Малі групи «Що мене найбільше торкнулося?»
01:45-02:00	Творча відповідь (лист, малюнок, вірш)
02:00-02:15	Спільне коло «Що я понесу далі»

Шаблон «Живого меморіалу» (Грузія)

Час	Зміст
-----	-------

09:00	Збір
09:30	Хвилина мовчання
09:40	Покладання квітів
10:00	Вправа «Мій дім на карті» (величезна карта України)
10:30	Малі групи
11:30	Створення тимчасового арт-об'єкта (рушник, калина, інсталяція)
12:00	Спільний спів «Червоної калини»
12:30	Чай/кава + неформальне спілкування

Шаблон Zikhrón Salon (Ізраїль)

Час	Зміст
00:00-00:30	Коло «Моя історія і мій біль» (по 5 хв)
00:30-00:50	Вправа «Чотири кути» (фізично стають у кут з написом)
00:50-01:50	Пари «слухання ворога» (20+20 хв)
01:50-02:20	Коло «Що я почув нового»
02:20-03:20	Спільне створення символу примирення
03:20-04:00	Чай + неформальне спілкування

Розділ 18

18. План першого року пілотного проєкту в громаді

Термін	Завдання
Місяць 1-2	Формування команди (фасилітатор + психолог + документаліст); Voice Mapping.
Місяць 3-4	Серія Testimony Circles (4-6 зустрічей).
Місяць 5-8	Триденний Healing of Memories Workshop.
Місяць 9-10	Публічний діалог «Якою ми хочемо бачити пам'ять у нашій громаді».
Місяць 11-12	Спільне створення локального меморіалу (сад, мурал, стела) + відкриття.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Ключові висновки

Діалогова меморіалізація цивільних жертв російсько-української війни має починатися не з проектування пам'ятників, а зі створення безпечних просторів, де виживілі самі визначають, якою вони хочуть бачити пам'ять про свій досвід.

Досвід восьми країн показує:

- **Руанда** вчить системності.
- **Боснія** — протидії фрагментації та ревізійності.
- **Камбоджа** — терпінню та локальності.
- **Південна Африка** — що навіть після найглибших розколів можливий діалог, якщо правда стоїть вище помсти.
- **Норвегія** — консенсусу через інклюзивність.
- **Колумбія** — що жертви мають бути авторами пам'яті.
- **Грузія** — роботі в умовах окупації.
- **Ізраїль** — діалогу в умовах тривалого конфлікту.

Найперспективніші формати для пілотування (2026–2027)

- Триденні Healing of Memories workshops (ПАР + Камбоджа).
- Міжгенераційні діалоги (Руанда + ПАР).
- Testimony Circles у школах (ПАР + Боснія).
- Публічні діалоги перед меморіалами (IJR + Боснія).
- Counter-denial Dialogues та Youth Ambassadors проти ревізійності.
- «Живі меморіали» вздовж лінії зіткнення (Грузія).

Ключові умови успіху

- Центральність жертв і право вето.
- Травмо-чутливість (MHPSS + EMDR + Butterfly Hug).
- Підготовлені фасилітатори (мінімум 40 годин тренінгу).
- Документування лише за згодою.
- Поєднання пам'яті з конкретною дією (сад, стипендія, дитячий майданчик).

Пам'ять разом — фундамент миру. Руандійський досвід показує: навіть після найжахливіших злочинів можливе не лише співіснування, а й спільне творення гідної пам'яті — за умови, що голоси тих, хто пережив біль, будуть почуті першими й найголосніше. Пам'ять, створена разом із жертвами, а не над ними, стає не лише актом справедливості, а й фундаментом для майбутнього без повторення.

ГО «Інститут миру і порозуміння» (ІМІП) · imip.org.ua · Київ, грудень 2025
На основі міжнародного досвіду та українських пілотів 2022–2025 рр.